

Механізми регуляторного впливу держави на формування ідентичностей

У статті здійснено аналіз основних теоретико-методологічних і концептуальних підходів до розуміння сутності, типології ідентичності в сучасному науковому дискурсі та окреслено механізми регуляторного впливу держави на формування ідентичностей.

Ключові слова: ідентичність, самоідентифікація, національна ідентичність, механізми державного управління.

The article analyzes the main theoretical, methodological and conceptual approaches to understanding the concept, typology of identity in modern scientific discourse and definition the regulatory mechanisms of state on the formation of identities.

Key words: identity, national identity, governance mechanisms.

Постановка проблеми. В Україні триває процес становлення й зміцнення державності, пошуку регуляторних механізмів щодо формування національної ідентичності, яка є необхідною умовою розвитку держави як політичної нації, визначення її місця в міжнародній спільноті. Державне управління у сфері формування ідентичностей передбачає прийняття програмних документів, в основу яких покладено соціокультурний та освітній розвиток на державному і регіональному рівнях. На жаль, у цій сфері сьогодні накопичилося багато проблем, які потребують вирішення. В умовах пошуку шляхів удосконалення державного управління щодо формування національної ідентичності в Україні важливого значення набуває модернізація системи відповідних регуляторних механізмів держави у цій сфері. Отже, в контексті процесів державотворення і етногенезу, які відбуваються в сучасній Україні, питання формування національної ідентичності в державному управлінні набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення національної ідентичності та формування національної спільноти розглядають такі вітчизняні дослідники, як М.Вівчарик, Ф.Горовський, В.Євтух, В.Жмир, С.Здіорук, О.Картунов, Г.Касьянов, І.Кресіна, В.Лісовий, Л.Нагорна, О.Майборода, А.Пономарьов, Н.Пелагеша, А.Ручка, Ю.Римаренко, В.Трощинський, М.Шульга та ін. Вагомий внесок у дослідження ознак, типології ідентичності зробили П.Берк, Р.Водак, М.Кандулл, П.Кісс, А.Косік, Е.Сміт, А.Турен, А.Хіменез.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Варто зазначити, що національна ідентичність є міждисциплінарною науковою категорією та предметом дослідження психології, філософії, культурології, політології, однак залишається малодослідженою в аспекті державного управління. Так, існує потреба в удосконаленні механізмів та конкретизації напрямів розвитку державного управління у сфері формування національної ідентичності українського суспільства в сучасних умовах.

Мета статті: здійснити аналіз основних теоретико-методологічних і концептуальних підходів щодо розуміння сутності, типології ідентичності в сучасному науковому дискурсі та окреслити механізми регуляторного впливу держави на процеси її формування.

Вклад основного матеріалу. В сучасному соціумі посилюється науковий інтерес до осмислення проблеми ідентичності. Так, за словами британського соціолога З.Баумана, "ідентичність" стає призмою, крізь яку розглядаються, оцінюються й вивчаються багато важливих рис сучасного життя" [2, с. 176]. Отже, ідентичність має багатоаспектний характер, що зумовлено множинністю соціальних зв'язків і відносин у сучасному суспільстві. Вона лежить у площині соціології, філософії, психології, культурології. Термін "ідентичність" походить від латинського "identicus", що означає "той самий, тотожний, однаковий". Згідно з визначенням, яке подає енциклопедичний словник з культурології, ідентичність - психологічне уявлення людини про своє "Я", яке характеризується суб'єктивним почуттям своєї індивідуальної

самототожності і цілісності, ототожнення людиною самої себе (частково усвідомлене, частково неусвідомлене) з тими чи іншими типологічними категоріями.

В "Етнічному довіднику" під ідентичністю розуміється "зв'язок особистості із спільністю", "ототожнення людиною себе з певною суспільною групою", "укорінена в духовному світі особистості система цінностей, ідеалів, норм, вимог відповідної спільності". Отже, в сукупності це "система духовних якостей, яка проявляється як усталене ядро". Завдяки їй "формується внутрішня система ставлення особистості до світу і до самої себе, система самоконтролю і самоорієнтації" [5].

Енциклопедія державного управління визначає ідентичність як "усвідомлене уявлення про себе (хто я як індивід) і власну належність до соціальних груп (хто я як член групи)" [4, с. 238]. Розрізняють індивідуальну та колективну ідентичність залежно від "суб'єкта та кількості носіїв цього усвідомлення". "Кожна людина чи колектив є носієм цілого комплексу ідентичностей, які разом визначають їх місце та орієнтації в соціальній структурі, певні норми поведінки та поведження" [7, с. 131].

Для розуміння сутності ідентичності варто розглянути її з позицій різних концептуальних підходів сучасного наукового дискурсу. В науковий обіг це поняття увійшло ще на початку ХХ ст. в межах психоаналізу З.Фрейда. Він першим указав на потребу дитини ідентифікувати себе з певним зовнішнім об'єктом для того щоб усвідомити, ким вона є. В.Джеймс і З.Фрейд визначають ідентичність як "внутрішнє відчуття самого себе і ототожнення із світом" [6, с. 309].

Подібний психоаналітичний підхід щодо визначення ідентичності відображено у працях Е.Еріксона, якого вважають одним із авторів теорії ідентифікації. Використовуючи методологію психоаналізу, Е.Еріксон розглядає ідентичність у двох аспектах: по-перше, це "Яідентичність", яка складається з двох компонентів: органічного, тобто зовнішнього вигляду, природних здібностей людини, та індивідуального, тобто усвідомлення власної неповторності, прагнення до розвитку і реалізації власних здібностей та інтересів; по-друге, із

соціального, тобто йдеться про соціальну ідентичність, яка поділяється на групову і психосоціальну. Групова ідентичність - це включеність особистості в різні спільноти, підкріплена суб'єктивним відчуттям внутрішньої єдності, а психосоціальна - це все те, що дає людині відчуття значимості свого буття в межах конкретного соціуму. Він доводить, що процес формування ідентичності ніколи не буває завершеним, вона формується і змінюється протягом усього життя особи "більшою мірою несвідомо" і залежить від історичної епохи, в якій перебуває індивід. Отже, історичність для Еріксона стає найважливішою умовою розуміння природи ідентичності [1].

Українська дослідниця Л.Нагорна описує феномен ідентичності, розділивши її на такі рівні: базову ідентичність, в основу якої покладене особистісне самовизначення; систему соціокультурних ідентичностей (національних, професійних, вікових, гендерних, релігійних тощо); глобальну ідентичність. Взаємодіючи між собою, ідентичності створюють певну ієрархію, що, як складна система постійно змінюється і схильна до трансформацій, а нерідко і до гіперболізації деяких із них залежно від політичних, економічних та соціокультурних умов [11, с. 16-19].

Диференціація підходів до вказаної категорії сприяла появі різних типологій. Так, Е.Сміт вважає, що першим типом колективної ідентичності виступає категорія роду. Родова ідентичність постає основою інших відмінностей. Будучи універсальною, вона пов'язує інші види ідентичностей, "спонукає до колективних дій". Родова ідентичність людини є постійною, адже визначилася вже при народженні людини і залишається упродовж всього її життя. Наступний вид колективної ідентичності Е.Сміт пов'язує з категорією простору та території. Місцева і регіональна ідентичність порівняно з родовою мають більші об'єднуючі властивості суспільства, разом з тим вони так само швидко можуть його й роздрібнювати. Третій тип колективної ідентичності Е.Сміт визначає як соціоекономічний, що відображається в категорії соціального класу. Класова свідомість виступає ще однією з форм ідентифікації та системи культурних цінностей. Е.Сміт виділяє й інші види ідентичностей:

релігійні та етнічні. Релігійні ідентичності спираються на об'єднання культури та її елементів - вартостей, символів, міфів і традицій, - часто кодифікованих в обрядах та ритуалах [13, с. 15]. Етнічна ідентичність виражається в самоототожненні суб'єкта з етнічною спільнотою, сприйнятті їх цінностей як основних ідентитетів. З виникненням національних держав культурні чинники ідентифікації, які є основою етнічної ідентичності, змінюються суспільно-політичними. Так, з метою забезпечення консолідації суспільства сформувалась національна ідентичність - домінуюча у системі колективних ідентичностей, оскільки інші типи ідентичностей можуть накладатися або поєднуватися із нею. Вона є здатністю особистості чи групи ототожнювати себе з великою національною спільнотою, її символами та цінностями, історією та культурою, державними інституціями, національними інтересами. Найголовнішими рисами національної ідентичності, за Е.Д.Смітом, є: історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [13, с. 23].

Національна ідентичність з-поміж усіх інших колективних ідентичностей є найбільш інтеграційною, такою, що чітко "вписує" індивіда в ту чи іншу національну спільноту. Інші типи колективної ідентичності - класова, родова, етнічна, релігійна - можуть накладатися на національну ідентичність або поєднуватися з нею [9, с. 45].

Як вважає британський професор Монтсеррат Гібернау, національна ідентичність неоціненна для індивідів, оскільки забезпечує їм почуття гідності, незважаючи на їх клас, стать, досягнення, статус і вік. Належачи до своєї нації, індивіди ідентифікують себе з нею і певною мірою вважають досягнення інших представників своєї нації за власні. Саме завдяки ідентифікації з нацією скінченне життя індивідів трансцендується, а націю починають шанувати, наче вищу цінність [3, с. 222].

В умовах глобалізації та космополітизації поряд з існуванням родової, релігійної, етнічної, національної

ідентичностей особливого значення набувають регіональна, геополітична й цивілізаційна ідентичності. Л.Нагорна зазначає, що регіональна ідентичність належить до сукупності так званих горизонтальних типів ідентичності і є поряд з локальною чи не найближчою до людини опосередкованою опорою самоідентифікації через територію, на якій вона живе постійно [12, с. 66]. Детермінантами регіональної ідентичності є солідарність із земляками у зв'язку зі спільним проживанням на одній території у певний момент чи в минулому, а також зарахування себе до жителів певної місцевості чи територіальної одиниці.

Геополітична ідентичність є визначальним чинником формування спільного соціально-політичного простору та проявляється передусім у можливості долучитися різним суб'єктам політики до геополітичних відносин та процесів, що відбуваються. Таким чином, це своєрідна міра самореалізації індивідів у геополітиці, ототожнення їх з певною спільнотою, об'єднаною одним геополітичним баченням.

Цивілізаційна ідентичність відображає належність індивіда, соціальної групи, народу до певної цивілізації (західноєвропейська, північноамериканська, китайська та ін.). С.Хантінгтон вважає, що на зміну національній ідентичності приходять цивілізаційна, яка і є причиною світових конфліктів. Так, цивілізації відрізняються своєю історією, мовою, культурою, традиціями, релігією. Оскільки відмінності між цивілізаціями, з одного боку, дедалі відчутніші, а з другого, стають взаємопов'язаними та взаємозалежними. Взаємодія цивілізацій посилюється, що приводить до формування цивілізаційної самосвідомості.

Певним протиставленням національній ідентичності є космополітична. За своїм визначенням космополітична ідентичність плинна, динамічна, відкрита і є привілеєм обраної еліти. Нині космополіти належать до середнього й вищого класів, здебільшого розмовляють англійською мовою [15, с. 17], вони володіють достатньою кількістю ресурсів, використовують інформаційні технології; їх об'єднує занепокоєння глобальними проблемами, що становлять загрозу для подальшого існування

людства. Проте поки людство роз'єднане через соціальні, політичні, економічні негаразди, не варто сподіватися на поширення космополітичної ідентичності за межі привілейованої еліти.

Важливе значення в процесі соціального розвитку суспільства має феномен ідентичності, адже через ідентичності проявляється соціальне життя. Перспективи розвитку українського соціуму залежать від рівня сформованості національної ідентичності. У нинішніх умовах посилюється роль держави, державного управління в процесі суспільних, соціальних перетворень. Суспільні зміни детермінуються поведінкою людей, умовами їх життєдіяльності, механізмом упорядкування яких є держава, що справляє регуляторний вплив через органи державного управління.

Регуляторний вплив держави на формування ідентичностей в українському суспільстві знаходить вияв у державному управлінні через відповідні механізми управління:

1. Правовий - прийняття відповідних законодавчих та нормативно-правових актів, розроблення державних, регіональних програм. Так, основні політико-правові засади державного управління визначено в Конституції України, а також у законодавчих та нормативно-правових актах, якими керуються органи виконавчої влади, здійснюючи державну політику в галузях освіти, науки, культури, ЗМІ та інших складових гуманітарної сфери. Серед основних законодавчих актів, що регулюють діяльність органів державного управління у сфері формування ідентичностей українського соціуму, - закони України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", "Про загальну середню освіту", "Про позашкільну освіту", "Про вищу освіту", "Про культуру", "Про бібліотеки та бібліотечну справу", "Про музеї та музейну справу", "Про кінематографію", "Про видавничу справу", "Про національний архівний фонд та архівні установи", "Про охорону культурної спадщини", "Про засади державної мовної політики", "Про захист суспільної моралі", "Про свободу совісті та релігійні організації", "Про національні меншини в Україні", "Про закордонних українців".

2. Економічний - забезпечення фінансування розвитку освіти, науки, культури, музейної та архівної справи, молодіжної і мовної політики тощо. Пряме фінансово-економічне регулювання здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, залучення позабюджетних коштів недержавних організацій, зокрема в рамках соціального партнерства з громадськими, самоврядними територіальними, конфесійними, професійними організаціями, політичними партіями, науковими інституціями та іншими суб'єктами.

3. Інституційний - створення багаторівневої системи інститутів влади та управління, сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства. На вищому рівні державну політику у сфері формування різних типів ідентичностей розробляють Верховна Рада України, Президент України та Кабінет Міністрів України. На центральному рівні участь у виконанні завдань держави покладається на центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ). До них відносять Міністерство закордонних справ України, Міністерство культури України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство соціальної політики України та інші ЦОВВ. На регіональному та місцевому рівнях державна політика реалізується місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Важливого значення набуває формування механізму партнерства та взаємодії держави з недержавними організаціями. Активна участь громадян та їх об'єднань сприятиме вирішенню проблем формування спільної ідентичності, а отже, і соціального розвитку.

4. Організаційний - упровадження нормативів та стандартів, що визначають та регулюють структуру управління, введення в штатні структури державних органів структурних підрозділів департаментів, управлінь, відділів, секторів.

5. Політичний - інструмент регулювання та врахування в межах законодавства загальнодержавних, регіональних, особистих інтересів через органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування щодо становлення України як політичної нації та активного гравця на міжнародній арені.

6. Духовно-ціннісний - формування єдиного духовного соціокультурного простору та умов для повноцінної духовної самореалізації особистості з метою консолідації суспільства навколо спільних цінностей та ідеалів. Державно-управлінський вплив на духовно-ціннісну систему суспільства справляється шляхом наповнення її більш соціально значущими цінностями з урахуванням при цьому національних особливостей ціннісних орієнтацій соціуму.

7. Інформаційний - відновлення цілісності та захист національного культурно-комунікаційного простору, в якому відбувається усвідомлення своєї національної ідентичності та корекція уявлень про неї більшістю громадян. Це здійснюється шляхом сприяння культурному розвитку українського народу, громадян України всіх національностей, утвердження їх духовності та моралі, доступу членів суспільства до загальнолюдських цінностей, захисту прав та інтересів авторів, видавців і споживачів видавничої продукції, а також захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль.

Таким чином, держава володіє достатнім набором засобів, важелів, методів та інструментів, за допомогою яких вона може справляти регулюючий вплив на формування національної ідентичності, послаблюючи цим самим дію соціокультурних, етнічних, мовних, конфесійних, регіональних суперечностей, не випускаючи при цьому з поля зору інші, не менш важливі типи ідентичностей.

Проте варто зазначити, що механізми державного управління у цій сфері реалізуються безсистемно, не повністю відповідають вимогам сьогодення та потребують оновлення. Тому пріоритетним завданням держави у формуванні національної та інших типів ідентичностей є вдосконалення механізмів та їх системна реалізація, яка передбачатиме:

- формування єдиного соціокультурного простору, що ґрунтується на утвердженні української мови в усіх сферах суспільного життя;
- розвиток осередків культури, музейної та архівної справи, збереження й популяризацію національної культурної спадщини;

- модернізацію освітньо-виховної сфери, що має здійснюватися на основі кращого зарубіжного досвіду та збереження власних духовно-культурних цінностей;

- забезпечення свободи совісті, удосконалення правового регулювання державно-церковних, міжцерковних, міжконфесійних відносин;

- розширення національного інформаційно-комунікаційного простору та забезпечення паритетної участі країни у світовому інформаційному просторі;

- створення умов для забезпечення рівноправності та розвитку всіх етнічних спільнот і меншин України;

- розвиток внутрішнього туризму як інструменту налагодження соціокультурного діалогу між жителями регіонів України;

- запровадження загальнодержавних, регіональних, місцевих програм у сфері освіти, науки, культури щодо мовно-культурного відродження українського соціуму з метою їх соціокультурної інтеграції до української політичної нації.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах особливу роль у формуванні національної ідентичності в Україні відіграє держава. Це означає створення державою на основі розроблених механізмів умов для збереження як колективних, так і індивідуальних ідентичностей. Відповіддю на нові історичні виклики, що постають перед українською спільнотою, має бути відтворення, корекція моделі спільної ідентичності за допомогою механізмів державного управління та регулювання, одним з першочергових завдань яких є конструювання національної ідентичності як політичного феномена без звуження її до етнокультурного поля.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в удосконаленні регуляторних механізмів держави у сфері формування національної ідентичності українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Ачкасов В. А. Этническая идентичность в ситуациях общественного выбора [Электронный ресурс] / В. А. Ачкасов // Журн. социологии и соц. антропологии. - 1999. - Т. 2. - В. 1. -

14. *Трощинський В. П.* Державна політика в соціогуманітарній сфері : навч. посіб. / В. П. Трощинський, П. К. Ситнік, В. А. Скуратівський. - К. : Вид-во НАДУ, 2007. - 96 с.

15. *Held D.* Principles of Cosmopolitan Order / D. Held, H. Brighouse. - Cambridge : Cambridge University Press, 2005. - P. 17.